

FELSEFE DÜNYASI

2013/2 Sayı: 58 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. M. Kazım ARICAN
Araş. Gör. M. Enes KALA

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 25 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN VARLIK ANLAYIŞI

Mehmet Bayraktar*

Hilmi Ziya Ülken'in¹ (1901 – 1973) varlık anlayışını açık-seçik bir şekilde ortaya koymak, bize göre oldukça zor görünmektedir. Bunun bazı nedenlerinin olduğunu düşünmekteyiz. Birincisi, marksizmden, egzistansiyalizme ve oradan ülküsel gerçekçilik (idealist realizm) diyebileceğimiz bir çizgiye doğru Ülken'in, fikirlerinde ve düşüncelerinde sürekli değişiklik göstermiş olmasıdır.² İkincisi, kendisine has varlık anlayışını yansıtan müstakil bir eser yazmamasıdır. Hiç şüphesiz Ülken, doğrudan felsefeyle ilgili bütün eserlerinde, diğer birçok felsefi mesele gibi varlık meselesinden de bahsetmiştir. Doğrudan veya dolaylı olarak varlıktan bahsettiği eserleri arasında, *Felsefe Dersleri* (I ve II. kitaplar), *Genel Felsefe Dersleri*, *İllyet ve Diyalektik* adlı monografisi, *İlim Felsefesi*, *Varlık ve Oluş* gibi eserleri vardır. Diğer bazı eserleri gibi bu eserlerinin çoğusu da, ders kitapları olarak kaleme alındığından, Ülken bunlarda kendi görüşlerini anlatmaktan ziyade, felsefe tarihi boyunca filozofların ortaya attıkları fikirleri anlatmaktadır. Bazılarında, yer yer satır aralarında tenkid veya kabul babında değerlendirmeler yapmış olsa da, onlardan bir bütün olarak Ülken'in varlık anlayışını sistemli bir şekilde ortaya koymak kolay değildir. Bize de ders kitabı olarak okuttuğu ve 1972 yılında en son kitabı olarak yayınlanan *Genel Felsefe Dersleri* adlı kitabının yaklaşık ikinci yarısı varlık konularına ayrılmıştır. Ancak Ülken burada da en eskilerden en yenilere kadar sadece önceki filozofların görüşlerini aktarmakla yetinmiştir.

Ülken'in varlık anlayışını ortaya koymak için, esas olarak *Varlık ve Oluş* adlı eserini esas almak istiyoruz. Bunun en önemli nedeni, Ülken'in adında anlaşılabacağı gibi müstakilen varlık konusuyla ilgili olarak, 1968 yılında yayınlanan en son eseri olması ve onun varlık düşüncesi hakkında ulaştığı en son aşamayı ihtiva etmesidir. Ülken'in eseri, bütünüyle varlık konusuna hasredilmekle birlik-

* Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Prof. Dr.

1 H. Z. Ülken'in hayatı ve eserleri hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en sonuncusu ve en kapsamlısı Ayhan Vergili'nin çalışmasıdır. Vergili (A.): Hilmi Ziya Ülken Kitabı, İstanbul Kitabevi, 2006.

2 H. Z. Ülken'in geçirdiği düşünce serüveninin iyi bir özeti için bkz. Vural (M.): *Hilmi Ziya Ülken'in Varlık Felsefesi*, Ankara, Beyaz Kule Yay., 2009, s. 14-20.

te bu eserinde de diğerlerinde olduğu gibi varlık ve onunla ilgili meseleler sürekli olarak felsefe tarihi ve sistematik felsefe çerçevesi içerisinde ele alınmıştır. Daha açık bir ifadeyle varlık kuramıyla ilgili herhangi bir konu, o konuyla ilgili önceki filozofların görüşleri özetlenir; gerekli görüldüğü yerde tenkit veya takdir edilir. Böylece Ülken'in görüşlerini, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de ancak satır aralarındaki değerlendirmelerinden anlamak mümkün olmaktadır.

Fikirlerin tarihine ve sistematığına aşırı bağlılık, onun konuları önceki filozofların fikirlerinin büyük ölçüde uzlaştırılması şeklinde işlenmesine neden olmuştur. Bu da onu, çok daha önceleri telifçiliği (eklektisizm) tenkit etmesine rağmen,³ telifçiliğe itmiştir.

Aşağıda da işaret edileceği gibi Ülken *Varlık ve Oluş* adlı eserinde varlık dikotomilerinin (çatışklarının) çözümüne ilişkin; varoluşu kriz ve varolanı ritm olarak nitelemekle oldukça özgün sayılabilecek görüşler ortaya atmasına rağmen, bunları, ne yazık ki oldukça kısa cümlelerle anlatıp geçmiştir. Ülken bunlardan sadece birisinin bile gereği gibi felsefesini yapmış olsaydı, belki yüzyılımızın en büyük filozoflarından birisi kabul edilebilirdi.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Ülken'in varlık anlayışını en çok yansıtan eseri *Varlık ve Oluş*'a dayanarak onun varlık anlayışını tanıtmaya çalışacağız. Eserin başlığı "Varlık ve Oluş" bizzat bize Ülken'in varlık anlayışını ortaya koymaktadır. Bu da, bizim Ülken'in varlık anlayışı olarak "ülküsel gerçekçilik" (idealist realizm) diye adlandırdığımız bir anlayıştır. Önce bu anlayışımızın gerçekten Ülken'in görüşü olup olmadığını tespiti çalışalım.

Varlık meselesi gibi diğer felsefî ve metafizik meselelerin çözümlenmesi, Ülken'e göre "Derinliğine Felsefe" ile ancak mümkün olabilir. Bunun için kısaca onun "Derinliğine Felsefe" dediği bu felsefenin ne olduğu üzerinde duralım.

Varlık ve bütün varlık derecelerindeki zıtlıklar ve karşıtlıklar, bilen olan insanın iradesinde dikotomilerin ortaya çıkmasına neden olur. Ülken'e göre dikotomiler de, insan bilincinde gerginlikler ortaya çıkarmaktadır. Bunlar da varlık ve bilgi meselesinin doğru çözümünü engellemektedir. Gerginliklerle ve dikotomilerle yapılan felsefeye, Ülken "Problematik Felsefe" demektedir.⁴ Problematik felsefe üretenler, hiçbir konuda ve özellikle de varlık konusunda ortak bir görüşte birleşemezler. Problematik felsefe üreten filozofların yanılgı nokta, Ülken'e göre dikotomilerin aslında varlığın kendisinde olduğu gerçeğini unutup onların kaynağını zihinde ve iradede olduğunu kabul etmeleridir. Derinliğine felsefe, dikotomilerin kaynağını varlıkta gören ve böylece de onları çözen felsefedir. Derin-

3 Ülken (H.Z.): *Telifçiliğin Tenakuzları: İçtimaî Felsefe Tenkidleri -1*, İstanbul, 1933.

4 Ülken (H.Z.): *Varlık ve Oluş*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yay. No: 85, Ankara, 1968, s. 19

liğine felsefede fikir birliği vardır. Derinliğine felsefe, aynı zamanda Ülken'e göre "İlk Felsefe"dir; "İlk felsefe (philosophia prima) ilimler ve doktrinlerde ortakdır. İlimlerin teorilerinde de bazı fikir ayrılıkları doğabilir; ilk felsefede doğmaz."⁵ İlk felsefe veya derinliğine felsefe şöyle tanımlanır: "Derinliğine Felsefe; öyle ise radikal bir görüş noktası bulmaya çalışmaktadır."⁶ Ülken, radikal görüşü, aslı ilk olgu ve varlığı anlama ve bulma görüşü olarak belirtir. O şöyle der: "İlk felsefe, gerek derinliğine felsefe, gerek radikal görüş (yani aslı ilk olgu) aranması, gerekse tipolojik sınıflama olarak daima bir ilim gibi görülmesidir."⁷

Anlaşılabileceği gibi Ülken'e göre derinliğine felsefe aslı olanı ele alan ilk felsefe ve ilk ilimdir. Nitekim o bu felsefeyi tanımlamaya şöyle devam eder: "Felsefe bir dünya görüşü, bir hayat anlayışı, bir görüş tarzı, problemin filan veya falan açıdan görülmesinden doğan bir doktrin değildir. Felsefe, kendisinden asıl problemlerin doğduğu, fakat onları daima ilk ve aslı kökte birleştiren kesin ilk ilimdir."⁸ Ülken, Aristo'nun, (M.Ö. 384 - 322) Descartes'in, (1596 – 1650) Kant'ın, (1724 – 1804) Hegel'in, (1770 - 1831) Husserl'in, (1859 – 1938) B.Russell (1872 – 1970) ve Viyana Ekolünün, Bergson'un (1859 – 1941) felsefeyi ilim gördüklerini belirterek, onlara katıldığını söylüyor.⁹

İlk Felsefeyle Ülken'in kasdı, Aristo'nun "İlk Felsefe" dediği metafizik değildir; ikisini birbirine karıştırmamak lazım. Aristo da, Ülken gibi aslında metafiziğe İlk Felsefe veya "Theologia" (Tanrı bilim) demesi, metafiziğin ilk varlık veya Tanrı'yı konu almasındandır. Aristo, metafiziğini, mantığını temel olarak kurguladığı için, Ülken buna karşıdır; bunun için de, Aristo metafiziğinin veya onu esas alan klasik metafiziğin, derinliğine felsefe olmadığı kanaatini taşımaktadır. Söz konusu metafizikle, ona göre varlık Ülken'in ilk felsefenin veya derinliğine felsefenin, yukarıda isimleri zikredilen filozofların anladıkları anlamda bir ilim olması gerektiğini söylemesi, derinliğine felsefeyle fikir ayrılıkların ortadan kalkacağını iddia etmesi bize göre iki açıdan uygun değildir. Birincisi, felsefeyi ilme indirgemek ve ilim gibi kurmak, imkansız görünmektedir; ilim felsefe, felsefe ilim olursa, her ikisi de kendileri olmaktan çıkarlar. Felsefenin olduğu gibi, fizik, kimya ve biyoloji gibi ilimlerin de henüz kesin olarak çözemedikleri birçok mesele vardır. Dolayısıyla Ülken'in beklediği gibi felsefeye kesin ilim olarak bakmak fikir ayrılıklarını asla ortadan kaldırmayacaktır. İkincisi, aşağıda göreceğimiz gibi Ülken, derinliğine felsefenin temelini, Eflâtun'un (427 – 347) dyade kavramına oturtmaktadır. Bize göre dyade'ları ilimle tam olarak çözmek mümkün

5 Ülken (H.Z.): *Varlık ve Oluş*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yay. No: 85, Ankara, 1968, s. 19

6 Ülken, *a.g.e.*, s. 20

7 Ülken, *a.g.e.*, s. 28

8 Ülken, *a.g.e.*, s. 28

9 Ülken, *a.g.e.*, s. 29

görünmemektedir. Çünkü örneğin sonlu-sonsuz gibi dyade meselesinde filozoflar kadar modern bilimciler de farklı tezlere sahiptirler. Dolayısıyla ne modern, ne de klasik bilimde Ülken'in arzu ettiği problematik felsefe ortadan kalkıp, yerini derinliğine felsefeye bırakmamıştır. Aslında bizzat Ülken bu görüş farklarını kendisi de anlatmaktadır.¹⁰ Ancak o, bilimin geldiği son aşamaları ele alarak bunun yapılabileceğini söyler. Ne var ki, biz ne felsefenin, ne de bilimin, özellikle bilimin, son aşamasından bahsedebiliriz. Diğer taraftan bilimlerin ulaştığı son aşamalar da, bir görüş birliği içinde uzlaştırılabilir nitelikte değildirler. Örneğin, ışığın dalga şeklinde yayıldığını savunan fizikçiler ile ışığın tanecik şeklinde yayıldığını savunan fizikçilerin görüşlerini nasıl uzlaştırabileceğiz? Ülken'in, büyük ölçüde Husserl'in "kesin ilim olarak felsefe" fikrinden ve fenomenolojisinden etkilenecek oluşturmaya çalıştığı Derinliğine Felsefe çok tutarlı bir felsefe gibi görünmüyor. Özellikle derinliğine felsefenin Ülken'e göre esas konusu ve amacının, ilk olguyu veya varlık ilkesini ortaya koymak olduğuna göre, derinliğine olan bu yeni felsefede, o, bir yandan din ve bilimin alanlarını ayırmakta; diğer yandan da gerçek felsefe, gerçek bilim ve gerçek dinin birbirini hem desteklediğini, hem de tamamladığını söylemektedir.¹¹ Söz gelimi hangi bilimsel görüşün, gerçek bilim olduğuna kim, nasıl karar verecektir? Diğer yandan Ülken, dinî meselelerin ve dinlerin en temel öğretisi Allah'ın varlığını araştırma meselesini, aklın işi değil, imân işi olduğunu söylemekle,¹² dinlere göre ilk varlık olan Allah fikrini ve ilk olgu olan söz gelimi yaratma olgusunu, anlamada, derinliğine felsefeyi nasıl tamamlayıcı ve ona destek olarak görebilecektir. Çünkü bir yandan dini anlamayı, aklın alanının dışına çıkarmaktadır. Diğer yandan da bilimin imanla değil, akıl, deney ve tecrübe ile yapıldığını kabul etmektedir. İmân, akılla anlaşılabilir ise, dinin ve bilimin nasıl birbirlerini tamladıklarını gösterebilir? Kısaca ifâde edecek olursak Ülken'in derinliğine felsefe tasarımı, efradına câmi ağyarına mânî bir anlayış değildir.

Ülken'e göre ilk veya derinliğine felsefeyi bulan Eflâtun'dur: "Eflâtun ortayaş diyaloglarında sırf akılcı görünmesine rağmen ilk Felsefeyi bulmuştur. Yaşlılık diyaloglarında dyade'den bahsederken ilk varlık ve ilk felsefenin konusunu gösterdi: Her şey dyade'larla başlar, sonradan zıtlar (karşıtlar) meydana çıkarlar. Duyular alemi ve akıl alemi ayrılır. Bununla birlikte Eflâtun bu dyade fikrini geliştiremedi."¹³

10 Ülken'in bilim adamlarının problematiklerini anlattığı görüşlerinin özeti için bkz. Vural (M.): a.g.e., s. 126-132.

11 Vural (M.): a.g.e., s. 171.

12 Ülken (H.Z.): *Felsefe Dersleri-I*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 58, 234; *Felsefe Dersleri-II*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958, s. 229.

13 *Varlık ve Oluş*, s. 21

Ülken, bugün felsefe ve bilimin geldiği noktada dyade görüşünün yeniden canlandırılabilceği görüşüyle, ilk felsefe veya derinliğine felsefe dediği şeye, “Dyadologie” diyebiliriz demektedir.¹⁴

Felsefi meselelerin, özellikle de varlık meselesinin çözüm yollarını, dyadolojide gören Ülken, dyade’ı şöyle tanımlar: “Dyade denince bugünkü bilgide zıt ve tamamlayıcı vasıfları olan bütün gerçeklik derecelerini anlıyoruz...”¹⁵

Eflâton, Philebos diyalogunda dyade’dan bahseder. Ona göre asıl varlık belirsiz bir dyade’tir. Karşıt terimler onda birleşirler. Bütün evren veya varolanlar da, karşıt terimlerin çift kutupluluğundan oluşmaktadır. Az-çok, uzak-yakın, önce-sonra gibi bu karşıt terimler hem karşıtırlar, hem de birbirlerini tamamlayıcıdırlar. Eflâton’a göre bu karşıt terimler varlığın gerçeklik dereceleridir. Eflâton’un idealizmine göre varlığa sonsuz da diyebiliriz, sonlu da diyebiliriz. Aslı varlığı kast ettiğimizde birinci yargı doğrudur; dyade’larını kast ettiğimizde ikinci yargı doğrudur.

Eflâton, söz konusu diyalogta ve diğerlerinde aslında Heraklietos’un (576 – 480) ve Parmenides’in (540 – 450) varlık anlayışlarını birleştirmiştir. Tek ve değişmeyen asıl varlık, Parmenides’in Bir’idir, bu akledilebilir varlıktır. Dyade fikriyle, Herakleitos’un oluş fikrini dile getirmiştir; bu, değişen, çok, sonlu varolanlardır. Ya da hissedilebilen varlıktır.

İşte buradan, Ülken’in varlık anlayışına niçin ölküsel gerçekçilik dediğimiz her halde anlaşılır hale gelmiştir. Bu ölküsel gerçekçi varlık anlayışı nedir?

Ülken’in söz konusu varlık anlayışı, bu anlayışı anlatmak için temel aldığı eserinin “Varlık ve Oluş” başlığında yansıyan anlayıştır. Varlık, Parmenides’in Tek ve varolan dediği akledilebilen Varlıktır; oluş ise, Herakleitos’un değişme ve oluş dediği Hissedilebilen Varlıktır. Böylece Ülken bize göre, daha önce Eflâton’un ideler âlemi ve görüntüler âlemi olarak ve Aristo’nun akledilir (ay üstü) âlem ve hissedilir (ay altı) âlem olarak Parmenides ile Herakleitos’u birleştirdikleri gibi, felsefe tarihinin başlangıcındaki iki farklı, zıt, çift kutuplu varlık anlayışını, uzlaştırıyor. Özellikle Meşşâi filozofların zorunlu (vacib) ve mümkün varlık anlayışlarındaki varlığın sınırsızlığı ve sonsuzluğu konusunu anlatırken naklettiği Xenofphanes’in şu cümleleriyle birleştirmektedir: “Tek ve sonsuz bir varlık vardır; o da Allah’dır. Allah doğmamıştır; doğurmamıştır; sonu yoktur ve başka hiçbir varlığa benzetilemez. Eğer arslanlar resim yapmasını bilselerdi, tanrılarını bir arslan şeklinde tasvir ederlerdi. Habeşliler O’nu kendileri gibi resmederlerdi. Halbuki Allah hiçbir varlığa, hiçbir insana benzetilemez. Çünkü sonsuz,

14 *Varlık ve Oluş*, s. 23

15 Ülken, *a.g.e.*, s. 493

sonlu ile ifâde edilemez.”¹⁶ Bununla Ülken varlık ile varlık algısının farklı olduğuna vurgu yapmak istiyor.

Ülken’e göre o halde varlık kavramı üç şey ifâde eder: 1- Mutlak Varlık; 2- Soyut veya Somut Varolan; 3- Oluş.

Mutlak Varlık: Ülken bu varlık için şöyle der: “Fakat mutlak olarak Varlık bütün varolanları içine alır; hiçbir yönü yoktur. Başı ve sonu yoktur. Bu anlamda mutlak varlık, sonsuzdur. Öncesi ve sonrası olmadığı için geçmişi ve geleceği de olamaz. Öyleyse zamanı yoktur. Mutlak varlık zamansızdır.”¹⁷ Ayrıca Ülken Mutlak varlığa, aşkın varlık da demektedir. Bu varlık Meşşâilerin Vâcib Varlık dedikleri varlıktır.

Varolan (étant), soyut veya somut var oluşu olan, özü (cevheri) ve arazları ayrı imkân halindeki varlıktır. Varolan, sonlu ve sınırlıdır. Bu bakımdan da zamansaldır. Bu varlık, Meşşâilerin mümkün varlık dedikleri varlıktır.

Oluş: Oluş aslında bir varlık türü değildir; varolanın varolma sürecidir; varolanın varolma biçimleri ve modalitesidir. Bu açıdan oluş kendi başına bir varolan değil, var olanın varoluşsal görüntüleridir. Varolan varlık, ancak “oluşları” ile varlık olur. Oluşlar, varlığın her merhalesinde ayrı bir evrim, geçilmez uçurumlarla ayrılmış, ayrı evrimler yapar.”¹⁸

Oluş, Ülken’e göre, varolan varlığın varoluş hâlidir. Mutlak Varlık, daimi surette oluş ile varoluşu yapar; bu açıdan, “Oluş, varlığın sıfatı, oluş tarzları onun tavırlarıdır. Bundan dolayı oluşa, varoluş (existence)halindeki varlık demelidir.” Bu görüşüyle Ülken, bize İbnü’l-Arabî’yi ve Spinoza’yı hatırlatmaktadır.

Hatta Ülken, oluşsuz varlık düşünülemediğini hatırlatarak şöyle der: “Varlık, oluşla meydana çıkar, yenilenir ve yeni şekiller alır. Oluşsuz varlık düşünülemez... Fakat varlıksız oluş da düşünülemez...”¹⁹ Dolayısıyla, varolan varlık oluş ile sürekli yenilenmekte, sürekli değişmekte, sürekli dinamik olan bir varoluş süreci içinde devinim halindedir. İnsan akli varlığın bu yönlerinden birisini öne çıkararak ve soyutlaştırarak varlık hakkında birbiriyle zıt ve çelişkili fikirler üretiyor. Ülken’e göre insan bu farklılıkların, insanların kendi zihninden kaynaklanmadığını, bizzat varlıktan kaynaklandığını fark ettiklerinde ortak fikirlerle ilk felsefede veya dyadolojide birleşebilirler.

Varolan, özü veya cevheri itibariyle varın şâhitliğini, değişmezliğini ifade eder; oluş ise, varın değişkenliğini, evrimini, olgusallığını ifâde eder.

16 Age., s. 78. Ülken, Xenophanes’in bu cümlelerini Voilquin’in “Les Penseurs Greques avant Socrate” adlı eserinden nakletmektedir (s. 42-49)

17 Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 401

18 Ülken, *a.g.e.*, s. 438

19 Ülken, *a.g.e.*, s. 150

Böyle olunca oluş fikri Ülken'e göre biyolojik evrime veya maddenin evrimine kapı açıp açmadığını sorabiliriz: Ülken genelde canlıların ve maddenin evrimini kabul etmektedir; ancak canlıların evrimiyle maddenin evriminin farklı görülmesi gerektiğini belirterek şöyle der: "Canlı varlığa vergi evrimle madde ve enerjiye ait evrimi karıştırmamalıdır. İki oluş, tamamen ayrı iki varlığa aittir. Madde ve enerjinin oluşunda evrim aynı aksedilmezlik karakteri gösterirse de madde-enerji evrimi, enerji-madde evrimi ile tamamlanır. Her iki şekilde de evrim, unsur dağılması veya unsur birikmesinden ibarettir. Canlı varlıkların evrimi ise, evrim canlının çok karmaşık bünyesinden dolayı iç ve dış faktörlerin işe karışması ile pek çeşitli şekiller alabilir..."²⁰

Ancak Ülken'in, oluşun bir çeşidinin evrim gibi anlaşılması görüşüne katılmakla birlikte, tereddütlü olduğu da görülmektedir. Zira o, "canlılarda asla evrim geçirmeyenlere de rastlanabilir"²¹ demekle canlıların evriminin evrensel bir olgu olmadığını da söylemek istiyor.

Diğer taraftan, "madde-enerji" ve "enerji-madde" dönüşümünü Ülken'in maddenin evrimi gibi göstermesi tartışılabilir. Fiziğin kabul ettiği bu şey, bir evrimden ziyade bir dönüşümdür. Ayrıca hem fizik hem de biyolojik açıdan madde ve enerji üzerinde de durmak gerekir. Biz burada konuyu uzatmamak için sadece maddenin enerjiye eş zıt bir kavram olamayacağını; enerjinin maddenin bir hâli, daha doğru bir ifadeyle bir güç hali, olduğunu söylemek isteriz. Dolayısıyla enerji kavramı, bütün olarak madde kavramını içermez. Başka bir deyişle madde enerjiyi kapsar; ancak tersi doğru değildir.

Hatta Ülken bir taraftan sınırlı da olsa, evrimi kabul eder gibi görünmesine rağmen, diğer taraftan varlığın cevhersel (özel) olarak değişmediğini söylemektedir: "Varlık (eski metafizik terim ile) cevher olarak değişmez dayanak olduğu halde, yüklem (sıfat) veya tavrı (araz) olarak değişmekte ve meydana gelmekte olan var oluştan ibarettir."²²

O halde Ülken'in evrimden anladığı şey, nesnelere basit hal değişimidir. Oysa evrim, onun sıfat veya tavrı değişimleri dediği dönüşümü değil, özsel değişimi öngörür.

Varlık veya Mutlak varlık aşkındır; Ülken'e göre insan aklı O'nun varlığını veya var olduğunu idrak ederse de, tam olarak O'nu kavrayıp bilemez. Varolan ve oluş içkindir; akıl onu şöyle veya böyle kavrar ve bilebilir. Varlık, ontoloji veya metafizikle, veya Ülken'in dediği derinliğine felsefeyle sezilip idrak edilebilir. Varolan ve oluş bilimle bilinir ve anlaşılır. Buradan Ülken'in varlık felsefesi di-

20 Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 383

21 Ülken, *a.g.e.*, s. 384

22 Ülken, *a.g.e.*, s. 141; ayrıca bkz. s. 175

yebileceğimiz anlayışı, ontoloji ile tabiat ilimlerinin uzlaştırılmasıdır. Nitekim Ülken buna “Varlık ve Oluş”un önsözünün ilk cümlesiyle kendisi işâret ediyor: “Bu kitabı okuyanlar bir bakımdan tabiat ilimleri verilerine dayanan bir evrim teorisini, bir bakımdan ontolojik felsefe ile karşılaşacaklardır. Aslında bu iki cepheyi tamamen ayırmak kabil değildir.”²³

Ülken’e göre insanın, yukarıda ifade ettiğimiz üç yönlü varlığı bilmeye çalışması, gerçeğin fikre çevrilmesidir. Başka bir ifadeyle bu, gerçeğin insan zihnine aktarılmasıdır. Bu işe, Ülken diyalektik veya dyadolojique hakikat demektedir. Bu hakikat ona göre üç şekilde görülür:

Mantıkî hakikat;
Epistemolojik hakikat;
Ontolojik hakikat.²⁴

Sırf zihne ait olan ve kuralını zihinden alan mantıkî hakikat, gerçek ile zihin arasında bir diyalektiktir. Yalnızca hakikatin şeklini ve normlarını verebilir.²⁵

Epistemolojik hakikat, zihin şekilleri olan kavramlar, hükümler ve akıl yürütmeler ile gerçek nesnelere ve olgular arasındaki tekabüliyetir; epistemolojik hakikat böyle bir uyarlık ve uyum ister.²⁶

Ontolojik hakikat ise, varlık ve hakikatin bir ve aynı şey görülmesidir. Bu aynılık, gerçek ile idealin dyadolojik birliğine dayanır. Burada artık Varlık haklı ve Hak, bütün olarak alınan Varlık’tır.²⁷ Dolayısıyla Ülken’e göre Hak, Varlık demektir; Varlık Hak demektir. Ülken söylediklerini şu meşhûr mısrayla özetlemektedir:

“El-Hakk ü ya’lû ve lâ yu’lâ aleyh.”²⁸

Ülken’in nihayi olarak Hak ile Varlığı aynı görmüş olmasına katılmakla birlikte, onun böyle bir görüş ortaya koyması, bazı fikirleriyle çelişkili görünmektedir. Bir taraftan, yukarıda da işâret ettiğimiz gibi dinî meseleleri bir imân meselesi görmekte, diğer taraftan özellikle Tanrı’nın varlığı, varlığının veya yokluğunun ispatını akla dayandırması doğru değildir; Mutlak Varlık Tanrı bilinemez, O’na sadece inanılır diyerek tam bir fideizm sergileyen Ülken, nasıl olurda Mutlak Varlık ile ontolojik hakikat dediği hakikati birleştirebiliyor? Çünkü insan, onun mantıksal, epistemolojik ve ontolojik dediği hakikatlara ve derecelerine deney ve tecrübeye dayansa bile ancak akıl yürütmelerle karar verebilir.

23 Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. V

24 Ülken, *a.g.e.*, s. 503

25 Ülken, *a.g.e.*, s. 504

26 Ülken, *a.g.e.*, s. 504

27 Ülken, *a.g.e.*, s. 504

28 Ülken, *a.g.e.*, s. 504

Son ve sonuç olarak Ülken’de yenilik olarak görülebilecek iki hususa işâret etmek istiyoruz. Birincisi, Ülken’in varlık konusundaki dikotomilerini çözme metodu olarak önerdiği yönetime ilişkin bir husustur. Dikotomileri çözmek için önceki filozofların önerdikleri ortak duyulara dayanan gözlem ve tecrübenin, matematik yönteminin, sezgi yönteminin yetersiz olduklarını anlattıktan sonra Ülken, “Nöbetleşe Düşünce Metodu” adını verdiği bir yöntem önermektedir.²⁹ Bu yöntemin özü, dikotomi teşkil eden terimlerden birisini “yokmuş gibi” farz ederek, onun zıddını çözmek; sonra da yine aynı yolla diğerini çözmektir. Ancak Ülken, terimlerin nasıl çözüleceğini anlatmamaktadır. Keşke, örneğin “Gerçek” ve “imkan” dediği ve kendi verdiği dikotomi örneğini kendi yöntemine göre nasıl çözüleceğini bize anlatmış olsaydı, ne demek istediğini daha iyi anlayabilirdik. Hatta böyle çözümlenmeler yapmış olsaydı; Ülken, belki de çok özgün bir varlık anlayışı ortaya komuş olabilirdi.

İkincisi, Ülken’in “kriz ve ritm” kavramlarıdır. Ülken bu kavramları psikolojik ve ontolojik olarak iki anlamlarıyla kullanmaktadır. Kriz ve ritmin psikolojik kullanımı nisbeten anlaşılır durumdadır. Her varolan ve varoluştaki olan kriz ve ritm, bir varolan olarak insanın tabiatında da vardır. Bu, insanın yaşamında ve düşüncel fiilinde kendisini hissettirir. Bunun için insan, zıddar arasında kalıcı bir çözüm üretmez; bazen birisine bazen diğerine yönelir. İnsanın sürekli zıtlar arasında gidip gelmesi, onda bir kriz hali oluşturur. Ülken’e göre insan bundan ancak, onun tabiriyle “gerilme” ve genişleme” ritimleriyle kurtulabilir.³⁰

Ülken’in bu görüşü, yukarıda da belirttiğimiz gibi, az-çok anlaşılabilir niteliktedir. Ancak bizim üzerinde duracağımız kriz ve ritm kavramı, ontolojik anlamda kullandığı kavramdır. Ülken varlıkların varoluşuna, başka bir ifadeyle oluşa kriz derken, varolanın oluşunu bitirmesine, yani krizden kurtuluşuna da ritm demektedir.

“Varlığı uçsuz bucaksızlığı içinde ele alma, orada meydana çıkan sonlu varlıkların varoluşuna kriz demek gerekir.”³¹ diyerek varlıkta krizden bahsediyor. Başka bir ifâdesinde krizi, “yaradışın lafızaları”³² olarak tanımlıyor.

Ülken’e göre varlıktaki krizler, ritmlere çözülür. O şöyle der: “... her kriz ritimle çözülür ve ritimler sonlu varlıkların bağlı oldukları düzeni, düzenli âlemleri, âlemlerin kanunlarını meydana getirir.”³³

29 Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 170

30 Ülken, *a.g.e.*, s. 221, 395

31 Ülken, *a.g.e.*, s. 171

32 Ülken, *a.g.e.*, s. 173

33 Ülken, *a.g.e.*, s. 175

İlk bakışta Ülken'in kriz ve ritm görüşü, Yunanlı filozofların evrenin kaostan kozmos hale geçişinin anlattıkları görüşün farklı kavramlarla bir açıklaması olduğunu çağırıştırıyor. Ancak, Ülken krizi, özellikle "yaradışın" veya yaratılışın lahzaları olarak anlatmasından bu çağırışımın doğru olmayacağını düşünüyoruz. Ülken, krizin aynı zamanda irrasyonel bir durum olduğunu nitelemesine bakarak, oluşun veya varoluşun içerisinde, meleklerin yanında şeytanın olması gibi, iyiliklerin yanında kötülüklerin de olması gibi, varoluşun veya oluşun olguların zıd kutupluğunu kriz olarak adlandırmış olabileceğini düşünmek istiyoruz. Fakat diğer taraftan Ülken'e göre ritm ile evren düzene ve kanunlarına kavuştuğuna göre, varlığın çift kutupluluğu ve dolayısıyla krizi de ortadan kalkıyor.

Ne var ki, Ülken oluşun veya varoluş son bulduğunu söylemediğine göre, krizin de son bulmadığını kabul ettiğini söyleyebiliriz. Öyleyse, kriz ve ritm evrende hala devam ediyor demektir. Bu durumda, hangi anlamda Ülken'in varsaydığı varlık veya tabiat kanunlarından bahsedebileceğiz?

Ülken'in varlıkta kriz ve ritm dediği görüşü çok farklı şekilde anlaşılıp yorumlanabilir. Konuyla ilgi son olarak diyeceğimiz, keşke Ülken'in kendisi kriz ve ritm anlayışını daha açıklıkla anlatıp bir ontoloji oluşturmuş olsaydı, belki yepyeni bir varlık anlayışı ortaya koymuş olabilirdi.

Kısaca ana hatlarıyla böyle özetlemeye çalıştığımız Ülken'in varlık anlayışını, yine kısa olarak bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak şunları söyleyebiliriz.

Ülken'in varlık anlayışı, bir bütün olarak değerlendirildiğinde esasen özgün bir anlayış ortaya koyduğu söylenemez. Onun varlık anlayışı, Parmenides'ten Herakleitos'a Eflâton'dan Meşşâilere, Descartes'tan Husserl'e birçok filozofun görüşlerini, çağdaş bilim verileriyle birlikte değerlendirerek ulaştığı ve son tahlilde aklî bir vahdet-i vücûd anlayıştır. Ancak bu anlayış, panteizmden uzaktır; zira Ülken'in, Varlık veya Hak dediği Mutlak Varlık, varolandan farklı yani "Başkası"dır.³⁴

Diğer taraftan Ülken'in en azından dyadoloji kurmada bir özgünlüğünden de bahsedebiliriz: Çünkü örneğin Hegel'in aksine o, zıdıkları veya karşıtlıkları veya antinomileri birbirlerinin tezi veya antitezi görmüyor ve onları sentezlemiyor. Çünkü varlığa ait görülen zıtlıklar, zihnimize ait değildirlir; varolana ve oluşa aittirler. Ülken sentezleme yerine, varlığı bütünüyle görebilmek için onları birbirine eklemli görüyor.

34 Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 504

ÖZ

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN VARLIK ANLAYIŞI

Bu makalenin konusu, H. Z. Ülken'in varlık anlayışını tespitiye yönelik bir girişimdir. Varlık anlayışını belirlemek, metin içerisinde işaret ettiğimiz nedenlerden dolayı oldukça zor bir husustur. Bize göre son tahlilde Ülken'in varlık anlayışını, kendisinin belirlediği ve adlandırdığı şekliyle ritim ve kriz ilkeleri oluşturmaktadır. Ritim varlıkta oluşu, düzenliliği ve devamlılığı sağlayan bir ilkedir; kriz ise varlıkta bozulmayı ve değişimi sağlayan bir ilkedir. Bu iki ilke ayrı ayrı bağımsız ilkeler değil; biri diğerinin nedenidir ve birlikte çalışan ilkelerdir.

Anahtar Sözcükler: Varlık, Ritim ve Kriz.

RÉSUMÉ

L'objet de cet article est une aventure pour déterminer la compréhension d'être chez H. Z. Ülken. En effet il est difficile de préciser son théorie d'être pour certaines raisons que nous avons indiquées dans le text. Pour nous son compréhension d'être consiste en dernière analyse en deux principes come il les est lui-meme nommés et définiés : Rythme et Crise. Ces deux principes ne sont pas indépendants l'un de l'autre, étant l'un est la cause de l'autre. Le principe de crise est la cause de la corruption et du changement dans l'être, et le principe de rythme est la cause du devenir, de la continuité et de l'homogénéité dans l'être.

Les Mots-Clés: Etre, Rythme et Crise.

KAYNAKLAR

- Ülken (H.Z.): Varlık ve Oluş, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 85, Ankara, 1968
- Ülken (H.Z.): Felsefe Dersleri-I ve II, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957-1958.
- Ülken, (H.Z.): Genel Felsefe Dersleri, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 108, Ankara, 1972
- Ülken (H.Z.): Yirminci Asır Filozofları, İstanbul, 1936.
- Ülken (H.Z.): Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul, 1951.
- Ülken (H.Z.): Telifçiliğin Tenakuzları: İçtimaî Felsefe Tenkitleri-1, İstanbul, 1933.

- Ülken (H.Z.): İlim Felsefesi-1, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 10, Ankara, 1969.
- Ülken, (H.Z.): İlliyet Meselesi ve Diyalektik, Ankara, 1942.
- Vergili (A.): Hilmi Ziya Ülken Kitabı, İstanbul, Kitabevi, 2006.
- Vergili (A.): “Hilmi Ziya Ülken Bibliyografyasına Yeni Katkılar”, Müteferrika, Kış, 2006, sayı 30, s. 283-293.
- Vural (M.): Hilmi Ziya Ülken’in Varlık Felsefesi, Ankara, Beyaz Kule, 2009.